Цей невеличкий увраж я вважаю данню моїй молодості. Я хочу додивитися в слові, яке стоїть назвою *, нових розумінь, нового змісту. Я маю віддати дань молодості.

1. МА

Ви відгадали — я хочу топтати романтичні полині. На ноги посиплеться гіркий пил, гіркий пил. Стежка буде вести за горби, в полиневий край. Гіркі подихи піднесе мені степ. Сонце розпливеться коло обрію, як рана. День позганяє вітри на тирло на ніч. А я топтатиму гіркі полині.

Полинь росте на місцях минулих подій — там, де згадати треба життєві пригоди. Настойка з полиневого цвіту виганяє з тіла будь-яку лихоманку. Скот не пасеться на полинях, і пастухи вважають, що спати під полинем — не: безпечно. Буде гірко в носі, буде гірко в роті, й буде в голові рій ос.

Торкнувшись медичних можливостей трави, зауважимо, що полинь ніякої ролі в нас грати не буде. Хіба що лежатиме Мана ній колись —тоді, як сонце буде великою раною.

Ви здивуєтесь: ніколи Ма не може виїхати з Києва! Ви не повірите, що вона проміняє Київ на полині. Але: хіба знає чоловік суму завтрашніх обставин дороги? Хіба буття не опреділює? Коли сидимо ми вдвох тихо й дивимось на блакить і на зорі, на місяць і на роси,— хіба цього не виростило нам минуле буття? Та й чому хтось інший з нас п'є пляшку з білою головкою й жадібно тисне потім свою тремтячу сарну, не дивлячись на блакить і зорі? Чому?

Ма не міняла б Києва на полині — бо Ма була справжньою киянкою й знала, що її місто — найкраще за всі міста. Я її

назвав — Ма. Можна було назвати більше шаблоново. Але слово Ма — для мене символ жінки. Це — ім'я жінки серед тисяч безхвостих пав.

Я не стану оповідати, якого кольору в неї були очі, солодко чи ні колисались перса, і як міцно ставала на тротуар її нога. Коли вона дивилась на вас, незнайомого,— це був погляд із лаврської дзвініці2. Другим разом — вона з очима входила до вас усередину. Тоді ви могли відчути, що руки в неї холодні й сухі.

Вона, звичайно, не нагадувала недопеченого вареника, що нафарбований вапною й карміном. Вона не губила на кожнім кроці люстерок, пудри, крейди для манікюру й інших дурниць. Вона була — Ма.

Батько в неї — вмер. Мати Симонівна — стара. Дві кімнати й кухня на Гоголівській — там вона виросла коло матері.

2. РУБАН

Комісарові Кризі 18 років. Це показувало, що в нього гаряча кров і юнацький запал. А люди третього повстанського імені Комінтерну полку знали до цього, що його револьвер має завжди вісім вільних куль. Вісімнадцять років повільно блукали серед крові комісара, а очі досить часто бачили останні чужі хвилини.

Комісар Крига сидів сам і колупав мушкою улюбленого парабелума паркет. Його думок не розгадала б жодна піфія з Дельфів 3. Він іноді перевертався на спину й з насолодою випускав пару куль у сонячного зайчика на стелі. У кабінет тоді заглядав хтось із канцелярії, але зараз же вискакував, як гумовий чорт, маючи намір винести бідну голову.

Повстанські чуби любили комісара — він бився першим і бився "як халєра". Цього було досить для людей. А якщо кулі комісара залітали іноді й в свої голови,— це були неприємні кулі й усе. Комісара любили.

Але вища військова влада не вважала комісара Кригу зразком і всі його невиконання наказів записувала в книжку.

Кожна посудина має крайки, кожне вино, і старе вино,— добре в міру, й кожна дисципліна може розтягтися лише на певний відсоток довжини.

Вища військова влада прислала Кризі зміну.

Новий комісар зайшов до кабінету Криги, а його люди залишилися за дверима. Крига повернувся на бік і придивився з паркету вгору. Потім він солодко почухав себе під рукою й тихо вирішив:

— Вийдіть геть!

Новий комісар вихватив наган і, показуючи ним на Кригу, сказав:

— Товариш Крига,— сказав новий комісар спокійно,—* інтереси Революції вимагають вашого усунення, товариш Крига. Я назначений комісаром.

Крига встав із паркету й сів за стіл. Подумав. Потім узяв свій вірний парабелум і помалу навів на комісара — проти нагана останнього.

— Пішов вон!

Новий комісар глянув Кризі в вічі, засміявся, задумливо свиснув і, не знайшовши в Криги вогнику розуму, повернувся й вийшов із кабінету.

Крига взяв із стіни телефонну трубку й покликав своїх хлопців спокійним голосом, який вони завжди чули в боях.

За пару хвилин юрба хлопців підкотилася на гумових шинах до дверей будинку. Комроти — сільський одірвиголова в мирних умовах і партизанський бог роти тепер — зайшов досередини й подивився по східцях вгору — туди, де стояв новий комісар із людьми.

— Яка тут мать балується! — сказав хоробрий комрот, піднімаючи вгору мушку гвинтівки й зсовуючи поламаний надвоє козирок кашкета набік.— Га?!

Новий комісар не чекав дальших пунктів допиту. Він підкинув праву руку й пробив кулею хоробре комротівське серце, як картоплю.

Дальші пригоди мали назву — "коли мексіканський лев співає сопрано на березі річки". Бо новий комісар був мексіканським левом, а його наганове сопрано брало найвищі верхи.

Хлопці на гумових шинах не чекали нічого подібного і тому не дуже висловлювали обурення, коли двоє з них одержали перепустки на той світ.

Потім новий комісар вийшов із дверей сам і через мушку сказав хлопцям:

— Товариші,— сказав комісар,— мене Реввійськрада призначила вашим комісаром. Товариша Кригу усунено. Обратіть свої партизанські очі на Жовтневу революцію, товариші! Ворог з золотистими погонами креше нам голови, товариші! Іменем РРФСР наказую підкоритись і скласти зброю!

Хлопці подивились один на одного й поклали гвинтівки.

Тоді новий комісар заклав нагана за пояс і виліз до хлопців на гумові шини. Поїхали до семінарії, де стояв полк.

Мітинг тягся недовго. Новий комісар багато не балакав. Партизани теж не любили теревенів розводити.

— Хлопці, розтуди його! — сказав один із язикатіших.— Хіба ми контрареволюція?! Бий злотопогонну сволоч, третій полк! Я кінчив.

Новий комісар знайшов будинок для штабу і став жити. Комісар Крига дострілював останні кулі в сонячних зайчиків.

Не знаю, що думав новий комісар і що передумував Крига, — тільки на другий день вийшов товариш Крига на вулицю й пішов у напрямку до будинку нового комісара.

Там він став проти вікон і почав пристрілювати свій револьвер до блискучих шибок. Він, певно, бачив там тих же сонячних зайчиків.

Новий комісар дав Кризі вистріляти всі набої і потім вийшов, лагідний і спокійний, на вулицю, що затихла. Він нагадував холодного філософа на цій провінціальній вулиці. Його остроги задумливо дзенькали, й ліве око примружувалось, як на полюванні.

— Кінчив? — запитав комісар Кригу.

Крига шпурнув у пил свій коханий парабелум і не хотів розмовляти.

— Ходім зо мною в штаб,— поклав на плече руку йому новий комісар. І пішли вдвох мовчки й гордо.

— Будеш мені помічником, товариш Крига,— почули службовці штабу на порозі кабінету.

Дивна річ: стали рідними, як вода з водою. Вони ніколи не розмовляли. Розуміли один одного з погляду. І жили в кімнаті разом, і билися на конях поруч, і револьверами помінялись, як брати.

Обидва почували себе добре лише один коло одного. На людях — вони не знімали пальців із гашеток револьверів, сам на сам — сиділи тихо й казали одне слово на добу. Кригу іноді охоплювали зимні сни, і тоді новий комісар слухав його хлипання хлоп'яче і виряджав свого друга в ніч на боротьбу з вітряками фантазії. Вертався Крига ранком, знесилений фізично, з порожніми очима й порожнім револьвером. А десь після ранку бачили сліди його куль.

Новий комісар і Крига жили так недовго.

Коли вища військова влада вирішила перевести Кригу на іншу працю й це своє рішення виконала,— новий комісар скрипів зубами.

— Я не служитиму в тій армії,— сказав Крига й засунув глибше в кишеню парабелум,— я втечу в Київ, товаришок!

— Валяй,— сказав йому комісар і вийшов до свого кабінету, щоб не бачити.

Через тиждень лише притих новий комісар. Тільки не балакав ні з ким.. Раз проходив канцелярією й бачив, що дехто з людей грав у карти.

— Перестріляю всіх,— запевнив і велів карти викинути.

Пара днів пройшла, мовчав комісар, а хлопці потроху знову взялися за карти.

Що ж: двоє було забито, дехто ранений, а решта дякувала фортуні за відсутність куль у револьверові комісара. Партизанські частини ще й не це могли приймати!

Як бачите — цей увесь розділ має освітлити постать мого героя до його зустрічі з Ма. Коли б я й кінчив тим, що він мав "обличчя зі слідами усмішок, що пішли безповоротно",— цього було б не досить. Я трохи більше зупинив вас на моментах життя нового комісара.

Тепер ви бачите товариша Рубана таким, яким він був перед зустріччю з Ма й перед подальшими подіями.

3. КИЇВ

Я співаю гімна тобі, моє велике місто!

Я побачив інші будинки в інших містах. Я чув інші протяги на інших, не твоїх вулицях. Я дивився в інші очі інших ліхтарів, не твоїх ліхтарів; але такого, як ти — немає.

І я літав туманами на херсонських степах, я курів пилом на безмежних дорогах. Я чув, як дихали осінні полині на фронтах і як низько літали чайки-небоги над іншими, не твоїми дніпровими водами.

І я співаю гімна тобі, моє велике місто!

Коли край неба загориться, як каска пожежника, і сторожі на скверах поставлять коло себе пилу стовпи, працюючи довгими мітлами,— місто прокидається. А що несе кожен ранок,— хто зна.

Коли чоловік живе в степах,— його думки залежать лише від процесів у власному мізкові. У великім місті — думки чужі. Візьміть ви пройдіть вулицею півгодини — мало ви зустрінете людей? І кожна нешаблонова думка по якомусь принципові відіб'ється у вашому мізкові. У спілці з іншими це надасть другого кольору процесові мислення.

Сонце співало на небі, як канарейка, вітер дмухав, як вентилятор, і земля тримала на собі Київ — велике місто.

Комісар Рубан ішов по Підвальній4, маючи револьвер напоготові. Власне, тут це було зайве — степи зосталися далеко позаду за Дніпром, лісова небезпека не могла притулитись на Підвальній.

Рубан ішов до Криги. Він зарані уявляв собі радість останнього й свою власну.

На Бульварній 5 за Сінним базаром 6 їхав тихо візник. Сиділо на нім двоє. Власне, сидів один, а другий бовтався, як мішок. Очі в останнього були зачинені, й коли Рубан підійшов ближче —— він пізнав свого приятеля, свого товариша.

— Що з ним? — тихо сказав Рубан.

— Мертвий. Задушили на власній кватирі.

— Хто? — побілів Рубан.

— Невідомо. Там зараз слідчий допитує хазяйок.

— Куди? — махнув Рубан головою на Кригу.

— До себе, в Чека 7. Чекіста по-чекістськи ховатимемо. Рубан одвернувся, для чогось подивився на сонце й помацав долонею голову Криги.

— Холодний.

А на кватирі він застав схвильовану Ма, заплакану Анну Симонівну й слідчого.

Від цієї хвилини, власне, й починається оповідання про любов. Не знаючи, від чого це взагалі залежить, що відразу щось заворушиться всередині — там, де працює приладдя, що гонить кров. Мені самому смішно з цього, але, вірите, і я б закохався в Ма, коли б не знав її майбутнього. Ма була унікум, а Рубай був трижди унікум у своїй ненормальності. Так почалася любов.

— Чого вам? — запитав слідчий.

Рубан мовчки подивився на Ма, витяг слідчому свій документ і сказав:

— Я його товариш. А з тобою ми наступали вмісті на Київ.

Слідчий придивився до Рубана, пізнав, і слідчого це задовольнило. Він продовжував роботу, "...зазначена товаришка показала:

Вищеназваний товариш Крига живе в неї на кватирі приблизно з червня місяця цього року й постановлений на ордер жилкому. Вищеназваний товариш Крига жив тихо й смирно, і пияцтвом не займався, і жінок на кватирю не водив.

Відносно того, що він служив в Чека, знала дуже добре, бо вищеназваний товариш Крига про це оповідав кожний божий день. Відносно того, що він був хворий,— то я думаю, що він був не зовсім нормальний і хворий. Часто не давав спати ночами та розказував жахи.

Відносно того, що вищеназваний товариш Крига питав до мене симпатії,— я знала, але ніякого поощренія йому не робила. Він мені не подобався, як мужчина і як ненормальний. В останній час до нього перейшов жити якийсь товариш. Ім'я його було Коля, а прізвища я не чула й не знаю. Жили вони добре. Часто ми чули лише, що товариш Крига не міг спати ночами і будив тому й товариша Колю. Цілу ніч чути було, як він оповідав про розстріли. Він казав Колі: "Я й тебе коли-небудь розстріляю. Ось сюди дам кулю, й мізок вискочить".

Останню ніч нічого не чула, Крига не вертався, а ранком товариша Кригу знайшли на дворі задушеного за горло. Відносно того, що, чи було в мене що-небудь з товаришем Колею,— можу відповісти, що — ні, нічого не було. Він мені був зовсім чужий. Більше показати нічого не маю".

— Я вас-мушу заарештувати,— сказав слідчий. Невідомо, що було причиною,— тільки остроги Рубана задумливо дзенькали, та ліве око примружувалось, як на полюванні. Він

відчував таємні нитки, що тяглися до нього від очей Ма. Нитки були міцні, і рвати їх не хотілося.

— Я беру її на поруки,— запропонував він, відчуваючи ці таємні нитки.

Я не знаю, як слідчий міг на це погодитись, але факт залишається фактом: Ма зосталася дома й слухала, як мовчав Рубан та зітхав на столі гарячий самовар.

— Я його любив,— нарешті зауважив Рубан.

Ма опеклася гарячою ложкою й подивилась на мрійну мідь, де відбивалась її червона щока та блискуче око. Рубан їй подобався.

Як передати такі хвилини, в які нічого не говориться? Рубан мовчав, Ма не говорила ні слова, самовар співав своє. Півгодини було тихо, але нитки все тяглись і тяглись.

— Мені здається, що я вас полюбив,— репліка від Рубана.

— Здається? — перепитала Ма.

— Моє прізвище Рубан, і я пропоную вам бути моєю жінкою, — сказав Рубан, і його холодні очі засвітились без причини.

Якби це була не Ма, а інша — хтозна, в який бік повернув би кіль розмови. Ма сказала:

— Мені теж здається, що між нами є якась нитка або щось подібне,— і простягла руку. Рубан узяв руку.

Що трапилося б далі, якби не було того стуку в двері? Ма вискочила в сусідню кімнату, а Рубан відчинив слідчому Чека, з агентом.

— Де дівчина?

— Є. Що таке?

— Товариша Кригу задушили співмешканець його й вона.

Рубай почув, як повернувся в дверях ключ, але тримав це в собі. Невідомо — була це любов чи лише остання послуга ради неї.

Коли поламали двері — Ма там уже не було, і ніякі шукання не дали сліду до її схованки.

Київ стугонів на ніч і напускав на себе вечірні тіні. На горі на . станції кричав "КІМ" 8 — бронепоїзд, чекаючи командира. Командир Рубан міряв велике місто кроками, а хтось у передмісті, "милуючись місяцем, терзав свою гітару".

4. ЛАТИШ МАТТЕ

Машиніст бронепоїзда "КІМ" брав коло водокачки воду. Звичайно це була робота помічника, але-останній десь гнив по дорозі від кулі командира. Згаданий командир — латиш Матте — був для машиніста мішком загадок. Ніякий спирт не мав впливу на командирову голову, і тим більше на командирів язик. Його прозвали "німий Матте".

Машиніст слухав, як булькала вода, і пильно стежив за безпечністю свого тилу. Командир міг з'явитись, як буря, а хіба тонка обшивка тендера врятує від кулі парабелума?

Вода дратувалась із машиністом і його майбутністю. Вже холодний піт почав проступати на чолі.

Нарешті якась крапка часу, якась жартівлива хвилинка переповнила командирову чашу: він вискочив із вагона й мовчки одсалютував у повітря одним пострілом. Друга куля мала йти на тендер паротяга. Задумливо дзенькали командирові остроги, й ліве око примружувалось, як на полюванні.

, В цю хвилину на перон вибігло двоє військових. Вони здивовано глянули на револьвер командира й не знали, що думати. Командир підняв на всякий випадок зброю.

— Товариш,— сказав старіший із двох — колишній полковник із довгими вусами,— я командир першого мортирного дивізіону. Мені потрібна ваша поміч.

Латиш Матте переклав револьвера в ліву руку й простяг праву руку гостю. Потім він почав дивитись у вікно апаратної телеграфу й стояв так увесь час.

— Ворожа артилерія сильно б'є по моєму участкові,— продовжував командир дивізіону,— очевидно, десь є гарний пункт для ворожого спостерігача. Я хочу послати свою розвідку й потім, за її відомостями, вдарити перехресним огнем по ворожих батареях: з моїх мортир і з вашого бронепоїзда.

— Я ЇДУ з вами,— сказав латиш і махнув пальцем на свого помічника.

— І зо мною двох. Триматись під парами. Ти — командир.

Всі їхали, верхи. Бронепоїзд мав свої коні. Латиш тис коня острогами й піднімав пил. Село було недалеко за щіткою сосен. Вечір ще не мав наміру виходити на зміну. А день мовчав, як вода.

На селі коло хати, де жив тов. Доєнгардт (командир дивізіону), латиш прив'язав коня й пішов вулицею в ліс,

Двоє його вірних ішло тридцять кроків ззаду. За селом Матте оглянувся й не сказав ні слова. Це значило, що латиш нічого не має проти і люди можуть не боятись.

В лісі Матте вибрав високого дуба, скинув чрботи й подерся вгору. Люди стояли внизу мовчки, не рухаючись. Матте п'ять хвилин роздивлявся навкруги в бінокль.

Зліз, і всі пішли назад.

Раптом латиш скочив у кущі й ліг. За ним це зробили його люди, не розуміючи нічого. Скоро на дорозі виткнулось троє. Латиш придивився в бінокль і потім спокійно вийшов на дорогу з кущів.

Вершники побачили піших, і миттю, серед тиші лісу лунко прокричали постріли. Багато берез було перепсовано кулями, а вечір злазив по драбині тихо й вештався вже в подихах лісу.

Латиш ішов просто на вершників і грався ліщиновою гілкою. Його хлопці йшли один за одним ззаду. Один вже волочив ногу, а другий витирав щось червоне з обличчя.

— Вершники позскакували з коней і перестали стріляти. Вони тримали голови піших на мушках і терпляче чекали ворожих намірів.

— Стій! — крикнув один вершник.

Матте продовжував іти вперед, ламаючи гілку, а один з його людей похмуро вилаявся й сказав їм останній параграф "послужного списку" Матте.

— Гади чортові,— вилаявся вершник,— чому ж ви мовчали?

— Доволі,— вирішив один із людей Матте,— катись, доки не покуштував кулі!

Латиш проходив мимо спокійно й не дивлячись на тих, що стріляли. Тоді один з вершників заступив дорогу,

— Здоров, Шурка!

Матте підвів помалу очі й придивився. Потім подав руку, щось буркнув.

— Братішка, та ми ж умісті на "Коршуні" були. Зараз я в антилерії, їду на розвідку, А ти, братішка, що робиш?

Матте помалу одвів назад руку й кудись нею показав.

— Треба там придивитись до вітряка на горі,— сказав Матте й пішов дорогою. Через кілька кроків він вернувся й простяг товаришеві з "Коршуна" руку:

— На, братішка!

Тоді, як ніч розсипала на небі золоте просо й вітер куйовдив гриви коней,— товариш Матте гнав свою тінь аж до станції. Там він як вихор скочив у вагон і надушив кнопку

дзвінка два рази. Це значило що через п'ять хвилин буде три дзвінки, а потім, коли поїзд не зірветься з місця,— багато буде мертвих.

Поїзд рвонувся після третього,дзвінка й пропав на далеких рейках.

Командира дивізіону тов. Доєнгардта здивував від'їзд із села тов. Матте. Коли ж закохкав на станції паротяг і поїзд Матте кинув по дорозі іскор,— тов. Доенгардт здивувався ще більше. Ніяких розмов у них із тов. Матте не було — лише вислухали вони вдвох заяву чужого селянина про те:

— що троє розвідників лежать покатовані коло вітряка;

— що заманила їх дівчина в червоній хустці;

— що в селі стоїть ворожий легіон;

— що дівчина чужа, не наша, живе в селі з матір'ю;

— що вона сказала розвідникам — нікого в селі немає, і що красива вона до біса.

Командир Доенгардт зауважив, що треба ранком взяти з бою село — і все. Чому ж латиш полетів до чорта й що прийде далі на його дурну думку, цього — командир Доенгардт міг побожитися своїми вусами — не знав. Одного боявся командир — щоб Матте не став на.перешкоді його, командира Доєнгардта, планам.

Поїзд Матте пролетів тим часом пару верст і став як закопаний від дзвінка з кабіни командира. Можна було дивуватися тільки, як не позривались із місць гармати!

Сам Матте вийшов із вагона на насип і понюхав теплі подихи ближчого болота. За лісом мало бути село, а зір до нього не доходив, бо хіба те просо, що ніч обсипає ним молодика, світить?

Матте виліз на дах вагона й довгий час стояв нерухомо. Поїзд мовчав. Була ніч. Люди чекали слів командира Матте.

Командир зліз із вагона й покликав до себе машиніста.

— Туди, за той горб. Дві верстви. Тихо, щоб і чорт не чув,— сказав Матте й, зайшовши в свою кабінку, заснув, ледве ліг на ліжко. Поїзд рушив.

Здається, снів у командира Матте не було. Він скочив на ноги, коли поїзд став. Як тихо не їхав машиніст, а Матте відчув це якимось інстинктом.

Був саме той ранок, коли ще й "чорти не бились навкулачки". Приладдя до денного освітлення десь блукало за горизонтом, і якісь кури стали потроху визбирувати небесне просо.

Командир Матте зловив у бінокль тумани над ворожим селом і зібрав помічників на нараду, Але в цей час блиснуло велике кресало, забігали лупи по лісі, й командир дивізіону тов. Доенгардт став крити ворога з мортир.

Командир Матте скривився, навіть декому здалося, що він хотів вилаятись, і показав пальцем на село. Це відносилось до "орначів" на бронепоїздові. Заскрипіли башти, і бронепоїзд "КІМ" став бити по флангові.

Білим осіннім ранком командир Матте заїхав на коні в село. Коло млина була юрба людей і на принесених столах лежали трупи розвідників. Один із них не був ще трупом, але мав уже для цього всі візи на своєму мандатові й на грудях.

Не треба розповідати про ці візи. Завжди буває, що люди вміють краще хижаків різати живих людей. Ці візи були — неохайно зроблені начерки зір, назва Республіки й прізвища Вождів. А розвідники були трупами від начерків гострими ножами!

Тихо стояв побитий гарматами вітряк, ошаліло дивився нарід, і кусав свої довгі вуса тов. Доєигардт.

Командир Матте ткнув коня комусь у руки й спокійно підійшов до розвідників. Нічого не відбилось на його обличчі. Це була залізна душа. Він уважніше подивився на товариша з "Коршуна", мимоволі глянув на свою зброю і хотів відійти. Тут якась рука вставила палку в фортунине колесо. Все пішло димом.

До гурту підбіг чоловік і крикнув:

— Дівчина в червоній хустці тікає в ліс!

Нікому не пощастило побачити, як сів на коня командир Матте. Його з місця наче здуло вітром. Кінь закрехтав і понісся до лісу. Двоє хлопців з "КІМу" ледве встигли за ним.

Дійсно, якась дівчина тікала в ліс. Червона хустка ще здалеку кидалась у вічі. Командир Матте доскочив конем і став.'

— Рубан?! — закричала дівчина.

Командир Матте — він же Рубан — не відповів нічого. Він схватив дівчину з землі і, направивши коня до вітряка, притис його острогами.

Коло столів із розвідниками Матте кинув дівчину на землю. Віддав комусь повід коня. Поправив на голові зеленого кашкета й показав ближчому чоловікові пальцем на дівчину. Той узявся за гвинтівку. Командир Матте вирвав її в нього з рук і закинув у траву:

— В'яжи до вітряка. До крила! — сказав крізь зуби командир Матте.— Починається вітер.

Тоді червоноармієць повернувся до Матте, блідий і спокійний, як на високій горі сніг. Він глянув у рурку револьвера командира Матте, попестив поглядом начерки зір і прізвища Вождів на безсоромних і розхристаних грудях розвідників, сказав. Говорив тихо:

— Товариш командир,— сказав червоноармієць і мотнув головою на розвідників,— хіба вони на це согласні? Товариші— крикнув чоловік.— Хіба вони согласні?!! Сонце не хоче бачити таких діл. Вціль її з парабеля!

Командир Матте тоді спокійно заклав на місце револь-одвіяв дим:

— Хто?

Люди не рухались, лише очі мимоволі слідкували за мушкою револьвера.

— Вдар її сам! — крикнули з гурту.

Командир Матте тоді спокійно заклав на місце револьвера, звільнив праву руку й потримався нею за руку другого чоловіка; командир Матте тоді схватив за груди тов. Доєнгардта, що нервово ходив поруч, і придивився йому в вічі; не кваплячись, витяг його, Доєнгардтову, шаблю; далі він підійшов до дівчини на землі й мовчки простромив її до землі. Потім він поїхав на свій "КІМ", залишивши все, і пил від копит заступив сонце.

Колишній полковник Доенгардт із білим обличчям витяг їз землі свою шаблю й витер її, Ма заспівала тонкою й прілою ниткою, а нарід увесь розбігся.

— Рубан, дорогий! — прошепотіла Ма вже перед смертю й струснула блідою рукою полиневий цвіт. Білі полині обсипали гірким цвітом любов. Поруч на столах хололи трупи розвідників.

Тов. Доенгардт велів передати Матте останні слова Ма.

— Пустяк,— сказав командир Матте — він же Рубан — І прострелив білу невинну кору ближчої берези.

Так закінчився роман.

Невеличкий горбок у полинях завжди приваблює до відпочинку. З землі росте біла гірка полинь і нагадує любов тієї, що лежить під горбом.

Раз, сидячи в тумані вечора, коли сонце сідало великою раною, я знайшов тут порожню гільзу, що приніс сюди якийсь романтик від парабелума товариша Рубана.

Київ, 1925

1 ...хочу додивитися в слові, яке стоїть назвою...— Слово Ма — ім'я богині в міфології багатьох давніх народів Малої Азії (з I ст. до н. е. вшановувалась у Римі). Різні джерела трактують Ма як богиню землі й родючості або як матір .богів. її культ близький до культу фрігійської богині Кібели, що з 204 р. до н. е. став у Римі державним* На честь богині влаштовувались містерії, які супроводжувалися кривавими обрядами — самокатуванням, самооскопленням, обмиванням кров'ю ворогів тощо. Герой 10. Яновського Рубан-Матте простромив Ма шаблею — тобто обмився кров'ю самої "богині".

2 ...погдяд із лаврської дзвініці.— Погляд звисока, вкрай зневажливий. Дзвініця Києво-Печерської лаври на той час була найвищою спорудою в місті (96 м).

3 ...піфія з Дельфів.— У Стародавній Греції жриця храму Аполлона в Дельфах, віщунка. Піфія сиділа на золотому триніжку біля скелі над розщелиною, звідки підіймалися отруйні випари, і, одурманена ними, вигукувала слова, що сприймались як віщування (їх витлумачували інші жерці).

4 Підвальна—— колишня назва вулиці Ярославів Вал у м" Києві.

5 Бульварна — колишня назва вулиці Воровського у м. Києві.

6 Сінний базар — був на місці сучасної Львівської площі у м. Києві.

7 Чека — вимова абревіатури "ЧК" (від рос. "Чрезвычайная комиссия"). Так називались місцеві органи Всеросійської надзвичайної комісії по боротьбі з контрреволюцією і саботажем, що існувала в 1917— 1922 рр.

8 "К І М" — бронепоїзд названо на честь Комуністичного Інтернаціоналу Молоді (молодіжна секція Комінтерну в 1919—1943 рр.).